

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

A SZINOPTIKUS KÉRDÉS

A szinoptikus kérdés lényege a három első evangélium közti irodalmi kapcsolat mibenléte: hogyan lehet magyarázni a Máté, Márk és Lukács evangéliuma közti egyezések és különbségek figyelemreméltó, bonyolult kapcsolatát? A kérdést még inkább megnehezíti az a tény, hogy János evangéliuma nem osztozik velük mindezekben.

1. A probléma

a. A szinoptikus anyag tartalmát és elrendezését illetően az evangéliumok szorosan összefüggnek egymással. Jézus tevékenységének menetét hasonló módon mutatják be. Keresztelő János megjelenését összekötik Jézus keresztségével és megkísértésével, valamint nyilvános felléptével is. A passió-történetben bekövetkező haláláig Jézus csaknem kizárólagosan Galileában tevékenykedik és az ő nyilvános működését mindhárom evangélium ugyanabban a sorrendben mondja el. Jézusnak Jeruzsálembe való menetelét, ottani ténykedéseit, perét szintén hasonló módon írják le. Mindhárom a keresztfeszítés és a feltámadás történeteivel fejeződik be. Máténak és Lukácsnak sokkal bőségesebb anyaga van, de Jézus munkásságának megrajzolásában a három evangélium ismét csak találkozik. És ezt úgy teszik, hogy nem adnak egy folytatólagos életrajzot, nem Jézus alakját próbálják megfesteni, sokkal inkább az ő szavairól és tetteiről adnak számot egészen mindennapi nyelven, a hatással együtt, amelyet azok tettek.

A szinoptikusok Jézus-ábrázolása a hagyomány- és mondás-gyűjtemény nagy sokaságú egyedi, önálló darabjaiból tevődik össze, amelyek gyakran minden idő- és térbeli összefüggés nélkül vannak egymás mellé helyezve. Ugyanakkor vannak olyan részek is, amelyek megegyeznek, ahol hasonló tartalmú egységek vannak együtt, mint pl. a három ellentétes mondás: Mk 2,1—22 parallel (a továbbiakban par.); a szombat történetek: Mk 2,23—3,6 par.; példázatok Mk 4 fej. par. Ugyancsak nagy hasonlóságot mutatnak Jézus beszédei. Jánossal ellentétben a szinoptikusoknál nincsenek hosszú beszédek, hanem csak tömör, éles mondások, rövid beszédek és beszédtrödédek és számos példázat.

b. A kapcsolat kiterjed a stílus és a nyelvezet részleteire is. Jézus hatalmáról szóló részek (Mk 11, 27 par.) a leprás meggyógyításának elbeszélése (Mk 1, 40 par.) és az eszkatologikus jellegű beszédek (Mk 13,5—

—8; 14—17, 28—32 par.) Nagy részben szóról szóra azonosak. Ugyanez igaz azoknak a párhuzamoknak az esetében is, amelyek csak két evangéliumban találhatóak (Mt 4,18—22a par.; Mk 1,16—20a; Mk 1,21—25 par.; Lk 4,31—35), és ez fokozottan vonatkozik a Jézus beszédeit tartalmazó részekre Máté és Lukács evangéliumaiban. De vannak olyan szakaszok is, amelyek ugyan megtalálhatók mindhárom evangéliumban, de csak kettő egyezik, míg a harmadik eltérő (Mt 20,24—28 par. Mk 10,41—45 — Lk 22,24—27 ellen; Mk 12,38—40 par, Lk 20.46 — Mt 23,6—13 ellen).

c. A megegyezések alapján arra a meggyőző következtetésre juthatunk, hogy a szinoptikusok valamilyen módon irodalmilag függnek egymástól. Mindazáltal a helyzetet bonyolítja az a tény, hogy az evangéliumok között éles formai és tartalmi különbségek is vannak. Máté és Lukács születéstörténeteik ellentmondanak egymásnak lényeges kérdésekben. Csak egy példa a nemzeti táblázatok (Mt 1,1 kv.; Lk 3,25 kv) teljesen különböznek és egymással összeegyeztethetetlenek. Márknál nem is található. A feltámadási történetek sem képviselnek egységes hagyományt és Jézus nyilvános működésével kapcsolatos anyagban is (Mt 25, Lk 21 és Mk 15. fejezet) lépten-nyomon jelentkeznek eltérések, Márknál csaknem teljesen hiányzanak a Máténál található nagy beszéd-kompozíciók és a példázatok egy része is; a példázatok anyagában Máté és Lukács is különböznek egymástól. Máté Jézus mondásait nagy beszédeké szerkeszti, míg Lukácsnál azoknak csupán egy része van meg, az is kisebb töredékekben szétszórva az evangéliumokban. Ezenkívül Máté és Lukács rendelkeznek kizárólagosan saját anyaggal. Azokban a részekben, amelyek mindhárom evangéliumban megtalálhatók egyszer mind egyeznek, gyakran Máté és Márk egyezik Lukács ellenében, majd — bár ez ritkább — Márk és Lukács Máté ellenében, máskor meg Máté és Lukács egyezik Márkkal szemben. Hogyan lehet ezt a furcsa helyzetet megmagyarázni?

2. A szinoptikus kérdés története

A kérdést a maga valóságában először a 18. század második felében ismerték el. Az ókori egyház és ellenfelei már feljegyezték az evangéliumok közti különbségeket és ellentmondásokat, de a magyarázatok csak egyes részletekre terjedtek ki. Augusztinus vetette fel először az irodalmi összefüggés gondolatát (De consensu evangelistarum). Felfogása szerint az evangéliumok abban a sorrendben keletkeztek, ahogy a kánonban találhatóak, és a későbbiek ismerték a korábban írottakat, még ha függetlenül alakították is ki saját elbeszélésük sorrendjét. Megítélése szerint Márk egyszerűen kivonata Máténak.

a. Az *ős-evangélium hipotézis*. J. D. Michaelis úgy magyarázta az evangéliumok közti egyezést, hogy azok közösen használtak „egy másik apokrif evangéliumot”. Másrészt Lessing alakította ki azt a hipotézist, hogy a meglevő evangéliumok csupán fordításai és kivonatai egy arám-nyelvű apostoli iratnak, a Názárenus evangéliumnak, amelyet a 14. században találtak meg. Ezt a gondolatot J. G. Einhorn tudományosan fejtegette ki. Eszerint az arám-nyelvű evangéliumból később kilenc különböző irat származott, amelyek más forrásokkal együtt a mostani evangéliumok alapját képezték. Einhorn elmélete azonban túl mesterkéltségre

volt s igen sok ismeretlen tényezővel dolgozott, hogy komolyan számitásba jöhetett volna.

b. *A töredék v. „Diegesis“ hipotézis.* Schleiermacher feltételezte, hogy az eredeti elbeszélők — ti. az apostolok és közvetlen környezetük — Jézus szavairól és tetteiről részletes leírásokat adtak. Amikor az első nemzedék kezdett kihalni, Palesztinán kívül szükségét érezték hasonló leírások megfogalmazásának. Az elbeszélők (leírók) hamarosan gyűjtőké lettek. Az egyik csoda-történeteket, a másik beszédeket (mondásokat), a harmadik a szenvedés- és feltámadás-történet elbeszéléseit gyűjtötte össze. Ezekből a gyűjteményekből fejlődtek ki az evangéliumok. Innen indult el az a meglátás, hogy az evangéliumok különböző források átdolgozott anyagát tartalmazzák, amelyeknek eredete kapcsolatban volt az őskeresztény közösség gyakorlati szükségleteivel. Ennél is fontosabb volt Schleiermachernek az a megsejtése, hogy a Máté evangéliumban található mondásgyűjtemények visszavezethetők Máté apostolra. Ezzel tulajdonképpen a beszéd-forrása hipotézise lépett a kutatás színterére

c. *Hagyomány hipotézis.* Amíg Einhorn Lessingnek az ősevangéliummal kapcsolatos ötletéből alakította ki az irodalmi függés hipotézisét, addig Herder Lessing javaslatából kiindulva feltételezte, hogy létezett egy szóbeli ősevangélium, amely egyéni önálló darabokból állott. Gieseler vitte tovább ezt a gondolatot, mely szerint nagyon hamar és spontán módon egy egységes szóbeli evangéliumot állítottak össze az apostolok Jeruzsálemben, a prédikálás céljaira. A szóbeli evangéliumnak ez az őstípusa ment át az arám-nyelvű hagyományba, de ugyanakkor két különböző formában görög nyelven is megőrizték, és ezek lettek közvetlen forrásai az evangéliumoknak.

d. *Felhasználási hipotézis.* A már említett elméletek feltételezik, hogy a szinoptikus evangéliumok önállóan alakultak ki, anélkül, hogy közvetlen irodalmi összeköttetés lett volna közöttük. Viszont a három evangélium közötti kapcsolat olyan szoros, hogy már Augusztinustól kezdve egyre inkább előtérbe került az irodalmi összefüggés kérdése. A sok elmélet közül három érdemel komolyabb figyelmet:

(1) Az Augusztinus által felállított sorrendnek, Máté—Márk—Lukács, még ma is vannak fenntartói, bár bizonyos változtatásokkal, amelyek Márkot Máté egy korábbi formájára vezetik vissza.

(2) Az ún. Griesbach hipotézis szerint az evangéliumok sorrendje Máté—Lukács—Márk. Ez is fenntartja Augusztinus tételét, miszerint Márk Máté kivonatolója, de ugyanakkor Lukácsot is Márk elődjeként tekinti.

(3) A Márk—Máté és Márk—Lukács sorrendet — vagyis Márk előbbségét a másik kettővel szemben — időnként már a 18. század folyamán is felvetették. C. Lachman megfigyelte, hogy Máté és Lukács csak akkor egyeznek anyaguk elrendezésében, amikor Márk sorrendjét követik és ebből arra következtetett, hogy Márk képviseli a hagyomány legősibb formáját. Később C. G. Wilke és H. Weisse bizonyították, hogy Márk jelenti a közös forrást Máté és Lukács elbeszélő anyaga részére. Weisse ezt az álláspontot továbbfejlesztette azzal, hogy Máté és Lukács beszédforrás anyagával bővítették ki Márk anyagát. A két forráselmélet legtevékenyebb munkálója és képviselője H. J. Holtzmann volt, jöhetnek az ő álláspontja szerint nem a jelenlegi Márk evangélium, hanem

annak egy régebbi formája, az Ősmárk (Urmarkus) volt a forrása Máténak és Lukácsnak.

A két forráselmélet széles körben elterjedt az utóbbi száz évben, nemcsak a protestáns teológiában, hanem nagy részben a katolikus teológusok között is. Volt azonban két tényező, amely újból és újból megkérdőjelezte ennek a hipotézisnek a helyességét:

(1) Lukács nemcsak terjedelmes saját anyaggal rendelkezik, hanem feltűnő eltéréseket mutat a Márkkal közös anyagban is, mindenek felett a passió-történetben. Ezt úgy próbálták megmagyarázni, hogy Lukács a két forrás: Márk és a beszédforrás mellett, még egy harmadikkal rendelkezett, legalábbis egy külön passió-elbeszéléssel.

(2) Papias Mátéra való hivatkozással említi, hogy Máté héber nyelven gyűjtötte össze anyagát s azt mindenki úgy fordította (magyarázta), ahogy tudta. Ezen az alapon arra következtettek, hogy kellett léteznie egy arám-nyelvű apostoli iratnak; ez megörökítette azt a feltevést, hogy a Máté és Lukács közti egyezés a Márk anyagában egy olyan közös forrásra mutat, amelyet mindhárom szinoptikus használt.

(3) Az evangéliumi anyag előtörténete. Az irodalomtörténeti módszer mellett, amely különösen a 19. században uralta az evangélium-kutatást és amely jelenleg is számos új hipotézist állított fel, már a múlt század végétől kialakult az az irányzat, amely a hagyományanyag szóbeli továbbadásának történetére fordította a figyelmet. A 20. század kezdetén, mindenekelőtt W. Wrede és J. Wellhausen, voltak, akik kiemelték a közösség hitének és az evangélisták egyéni teológiai felfogásának hatását a szinoptikus hagyomány kifejlődésére és átalakulására. A hagyományanyag módszeres kutatása azonban csak az I. világháború után kezdődött el, az ún. formatörténeti iskola munkásságának eredményeként.

Ez az irányzat olyan megfigyeléseket alkalmazott a szinoptikus anyag tanulmányozásában, amelyeket az irodalomtörténet más területeken, különösen az Ótestamentum kutatásában fejlesztett ki (H. Gunkel, H. Gressmann). A népi hagyomány bizonyos szabályokat követ az anyag újraalkotásában és átalakításában. Ezek a szabályok váltakoznak az irodalmi típusoktól függően: mese, monda, történeti elbeszélés, ének, mondások stb. Ugyanez áll a hagyomány kisebb, egyedi darabjaira nézve is, amelyekből az evangéliumok vagy irodalmi elődjeik kinőttek. Ezeket az egységeket forma-történetileg elemezni kell és megfelelően elrendezni, ugyanakkor felfedni történeti eredetüket, mivel ezek a formák vagy típusok nem véletlen, vagy önkényes alkotások, hanem bizonyos történelmi előfeltételek között keletkeztek: minden ilyen egységnek megvan a maga élethelyzete, illetve háttere (Sitz im Leben).

A formatörténeti irányzat első képviselője, K. L. Schmidt kimutatta, hogy Márk elbeszélő kerettörténete a szerző műve, s így mögötte nincs egy egymásutáni sorrendet képező eredeti anyag, hanem csak lazán egybeszerkesztett egyéni történetek és mondások, amelyek megelőzően egymástól függetlenül forogtak közkezen. M. Dibelius és R. Bultmann, valamint követőik, részleteiben véghezvitték az evangéliumi anyag formatörténeti vizsgálatát. Lényeges eredménynek számított, hogy Dibeliusnak sikerült csoportosítania a továbbadott anyagot példázatok, különböző típusú mondások, példák, történetek és személyi legendák formájában; míg Bultmann ehhez hasonlóan az anyagot tömör mondások, példaza-

tok, csodatörténetek, történeti elbeszélések és legendák formájában csoportosította. E szemlélet szerint csupán a passio-elbeszélés létezett már korábban is, mint összefüggő történet. Az anyag kialakítására és továbbadására nézve a kezdeti igényt az őskereszténység prédikáló tevékenysége jelentette s nem Jézus életrajza megírásának a fontossága.

A legősibb hagyományt többféle módon is változtatták a teológiai és hitvédelmi érdeklődésnek megfelelően, a palesztinai és hellenista gyülekezetek erkölcsi nevelése és fegyelmezése érdekében, valamint a környező kultúrák idegen anyagának növekvő hatására, melynek eredetileg semmi köze nem volt Jézushoz, és végül a hely- és időbeli vonatkozások bevezetésére. Ennek az önállóan létező anyagnak az összegyűjtése feltételezhető irodalmi csoportokba, majd annak elrendezése az „evangélium” irodalmi formájában — amelyet Márk alkotott meg és a másik két evangélista is átvett saját teológiai céljaik megvalósítására — jelenti a szinoptikus hagyomány történetének második szakaszát.

A formatörténeti irány módszere és alapelvei széles körben elterjedtek és érvényesültek, bár voltak komoly ellenvélemények is, sőt voltak, akik tagadták annak történeti helyességét. Újabban Riesenfeld és Gerhardson megpróbálták kimutatni, hogy a formatörténet tévedett előfeltételezésében, amikor a hagyomány kialakulását a gyülekezet körébe helyezte. Fenntartják, hogy az elbeszélő és a beszédhagyomány anyag Jézusra vezethető vissza, aki a rabbinikus iskolák tanító—tanítvány kapcsolatának analogiája alapján, ezt az anyagot kész formában adta át tanítványainak. Ez ellen igen komoly érvnek számít, hogy nehezen lehet a rabbinizmus hagyományos gyakorlatát a templom lerombolása (i. sz. 70) előtti korba visszavezetni, és Jézus maga nem volt rabbi, sem az ő köre nem volt a legrégebb közösség, az „ige” hordozója. Tehát úgy fogalmazhatjuk meg a történeti kialakulás menetét, hogy az evangéliumok előtt a hagyomány anyagát a keresztény közösség formálta és újraszerkesztette, ami viszont nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a hagyomány, legalábbis részleteiben visszamegy a szemtanúk bizonyágtételére, mint kialakulásának kezdetére.

A II. világháború után a bibliai kutatás jogosan kérdőjelezte meg a formatörténeti irányzat egyik következtetését. A formatörténettel elmentésben, mely szerint az evangélisták csupán „gyűjtők, a hagyomány hordozói, szerkesztők” (Dibelius) voltak, az újabb kutatás az irodalmi, társadalmi és teológiai előfeltételekre, az evangélisták módszerére és hitfelfogására összpontosította a figyelmet, és így kimutatta, hogy van egy harmadik háttére is (Sitz im Leben) a hagyomány kialakulásának Jézus története és a keresztény közösség élete mellett. Ez az új kutatási irányzat kiadástörténet néven ismeretes, elindulása G. Bornkamm (1948), H. Conzelmann (1954) és W. Marxen (1956) munkásságához kapcsolódik.

3. A szinoptikus kérdés megoldási kísérlete

A szinoptikus kérdés megoldását minden nehézség nélkül megtekinthetjük, ha abból indulunk ki, amit több-kevesebb bizonyossággal a hagyomány visszaad s a kutatás tisztázott, majd próbáljuk megkeresni tudásunk határait. Mindenekelőtt azonban három negatív megállapítást kell tennünk.

a) Nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy a szinoptikus evangéliumok a maguk szószerinti eredeti formájukban maradtak ránk. Az első két században a szöveg még nem volt kétségbevonhatatlan formában lerögzítve. Elterjedésük folyamán, amelyet az istentiszteleten való gyakorlati használat, tanítás, evangélizáció jelez, nem nagy fontosságot tulajdonítottak a pontos, szószerinti másolásnak. Sőt mi több, az evangéliumok többféle változtatáson mentek át, amelyek egyrészt akaratlanul történtek, de igen gyakran szándékos bővítések, vagy rövidítések voltak. Ilyenformán az evangéliumok szövegét nem lehet szószerinti bizonyossággal helyreállítani és így lehetetlen meghatározni, hogy vajon a közöttük levő egyezések és különbözőségek eredetiek-e, vagy a szövegmódosítások eredményei.

b) A legrégebbi hagyomány Máté és Márk eredetét illetően az Eusebius közlésében (Egyháztört. III.) található Papiastól származó tájékoztatás. Tekintettel arra, hogy Papias szavainak jelentése, amelyeket Máté és Márk jellemzésére használt és ennek megfelelően az egész rész fordítása igen vitatott, ezért módszertanilag nem tudjuk megpróbálni a szinoptikusok irodalmi kapcsolatának tisztázását, valamint Máté és Márk eredetét, Papias felvilágosítása alapján. Könnyen bebizonyítható, hogy Papias információja nem világos s így biztosabbak lehetünk a tudományos kutatás eredményei felől, amelyeket az evangéliumok vizsgálatában felmutatott.

c) A görög nyelvű evangéliumok arám nyelvű elődjei. Vitathatatlan, hogy a legkorábbi szakaszban csupán szóbeli formája létezett Jézus szavainak, tetteinek és a róla szóló elbeszéléseknek. A hagyomány eredeti nyelve az arám volt; a mi görög nyelvű evangéliumaink háttérben is ott találjuk ezt az arám nyelvű hagyományt. Minden valószínűség szerint a szóbeli hagyomány folyamata — először arám nyelven, majd görögül is — hosszabb ideig tartott még akkor is, amikor az írásbeli rögzítés már megtörtént. Lehetséges tehát, hogy a szóbeli hagyomány anyaga feljött egészen a szinoptikus evangéliumok koráig és így az arám nyelvű hagyomány, vagy fordítás változatok hatása, amely a szóbeliség korába nyúlik vissza, felismerhető még az evangéliumokban is. Viszont minden annak a hipotézisnek a tarthatatlanságát bizonyítja, amely szerint a szinoptikus evangéliumok teljes egészükben egy arám nyelvű apostoli ősratnak a fordításai lennének.

Ezek után rátérhetünk a szinopszis mibenvoltának a vizsgálatára.

(1) A három evangéliumnak egymással való összehasonlítása feltűnő egyezést mutat Máté és Márk, Lukács és Márk között, anyagjukat illetően. Mindössze három rövidebb rész a Márk evangéliumából (4,26—29; 7,31—37; 8,22—26) és három rövid szöveg (3,20; 9,49; 14,51) nem található meg sem Máténál sem Lukácsnál. Ez azt bizonyítja, hogy Márk anyaga csaknem teljes egészében megtalálható mind Máté, mind Lukács, ill. vagy Máté vagy Lukács evangéliumában.

(2) Nagy jelentőségű az az összehasonlítás, amikor az evangéliumok elbeszéléseinek sorrendjét vetjük össze egymással. Abban az anyagban, amely Márkkal közös, Máté és Lukács csak akkor egyeznek a sorrendben, amennyiben Márkkal egyeznek; ahol eltérnek Márktól, mindenik megy a maga útján. Az ellenkező álláspont, mely szerint Márk csupán kivonatolta a másik két evangéliumot egyszerűen tarthatatlan, valamint

az az elmélet is, hogy Márk Máté és Lukács egy rövidített formáját használta.

(3) Márk Mátéval és Lukáccsal szembeni elsőbbségének az elismerésében döntő jellegű az a tény, amikor az evangéliumok nyelvezetét és tartalmát hasonlítjuk össze. A szinoptikusok közti szoros egyezés abban a szövegben, amelyben Márkkal osztoznak, először is csak annyit bizonyít, hogy egy irodalmi kapcsolat létezik közöttük. De amikor Máté és Lukács szóhasználatát hasonlítjuk össze a Márkéval, az is nyilvánvaló lesz, hogy Máté és Lukács nagy mértékben megváltoztatták Márk hétköznapi görög nyelvezetét és kifejezését, jobb görögöt használva, s ezt is ugyanon, vagy hasonló módon tették.

Ezek szerint a három szinoptikus evangélium közös anyagának összehasonlításából származó bizonyítékok alapján következtethetünk arra, hogy Máté és Lukács, mint közös forrást használta Márkot.

Amint láttuk Einhorn volt az, aki először vetette fel Máté és Lukács közös forrásának a gondolatát, Schleiermacher pedig Papias közleményéből következtetett egy beszédforrás létezésére. Weissé ezeket az elgondolásokat összekapcsolta Márk elsőbbségének a kérdésével. A két forrás-hipotézis — Máté és Lukács forrásként használta Márkot valamint egy másik közös forrást is, amelyet általában Q-forrásnak neveznek (a német Quelle = forrás szó rövidítéseként) — azon a megfigyelésen épül fel, hogy Máténak és Lukácsnak terjedelmes közös anyaguk van, amelyet Lukács nem vehetett át közvetlenül Mátétől, sem Máté Lukácstól. Ez utóbbi feltételezést végképp levették a kutatás területéről, mint teljesen tarthatatlant, míg az elsőnek, azaz Lukács Mátétől való függésének még ma is sok fenntartója van. De ez a feltevés is teljes mértékben elfogadhatatlan. Hogyan lehetne ugyanis megmagyarázni, ha ez a függés fennállna, azt a tényt, hogy Lukács részekre bontotta Máté hegyi beszédét és annak egy részét elhelyezte a mezei prédikációban, más részeket szétszórta az evangélium különböző részeiben, míg a többit teljesen figyelmen kívül hagyta.

Jóllehet a bibliakutatás általánosan elfogadta, hogy Máté és Lukács közös anyagának egy közös forrása volt, több szempontból is vita tárgyát képezi az írott Q-forrás léte, mégis sokkal inkább ez valószínűbb, mint egy szóbeli forrás használata. Ezt a következő érvekkel bizonyíthatjuk:

(a) Máté és Lukács közös anyagában a szószerinti egyezés részben százszázalékos (Mt 3,7; 10; 7,7—11; 11,4—6; 12, 43—45; 24,45—51 par.), részben pedig egészen jelentéktelen az eltérés (Mt 10,26—33; 25,14—30 par.). Továbbmenően, a számításba vehető részek közös szókincse több mint ötvenszázalékos, ami nehezen vezethető vissza a szóbeli forrásra.

(b) Máté és Lukács egymástól különböző formában helyezték el a beszédanyagot a Márktól átvett keretbe. Máté nagy beszéd-kompozíciókat alkot (5—7; 10; 11; 18,10 kv.; 23,25 kv.), míg Lukács ezt az anyagot két nagy csoportba helyezi el, (6,20—8,3 és 9,51—18,14; amelyek a kis és nagy betoldás néven ismeretesek). A közös anyag különböző elrendezésének tudatában arra a következtetésre juthatunk, hogy Máté és Lukács közös szövegeiben nincsen egységes sorrend. Azonban ennek az ellenkezője az igaz. Mert ha Lukács azon szövegeit, amelyeknek több kevesebb megfelelője van Máténál, megszámozzuk és egymás mellé he-

lyezzük, kiderül, hogy a különböző szerkesztési módszerek ellenére ugyanaz a sorrend mindkét evangélista szövegeiben. Ez pedig szintén az írott, közös forrást bizonyítja.

(c) Az írott forrás döntő bizonyítékai az ún. doublett-ek, azaz ugyanazon evangéliumban kétszer előforduló szövegek és csak a kettős szövegek, amelyeket mindkét evangélista egyformán használ.

Amikor ezeket a doubletteket és kettős szövegeket párhuzamba állítjuk Márkkal, amelyben mindössze egy doublett van, kétségtelenül meggyőződhetünk, hogy Máté és Lukács még egy másik közös forrást használtak Márk mellett s ez a forrás írott formában állott rendelkezésükre. A nyelvi egyezések azt mutatják, hogy ez a forrás görög nyelvű volt. Jóllehet, hogy a Q-forrásban található Jézus-mondások között arázmusok vagy fordítás változatok vannak, ebből még nem lehet arra következtetni, hogy az egész Q-forrást arámból fordították le görögre, mivel a két nyelv közti átmenet visszanyúlik egészen a hagyomány szóbeli állapotába.

Többször is megkísérelték helyreállítani a Q-forrás szövegét de általánosan elfogadható eredmény nélkül. Még ha a stílusbeli, nyelvi és szerkesztési egyezések bizonyítékaival a birtokunkban következtethetünk is arra, hogy a Máténál és Lukácsnál található Jézus-mondás megfelel annak az eredeti szövegnek, amely az evangéliumok mögött van, bizonytalan marad, hogy vajon ez a szövegváltozat a Q-forrásban állott-e vagy túlmutat azon. Habár a Q-forrás terjedelme és tartalma meghaladja a mi ismereteinket, mégis bizonyos megállapításokat tehetünk annak irodalmi jellegét illetően.

Annak az anyagnak a vizsgálata, amelyet határozottan a Q-forrás szövegének minősíthetünk mutatja, hogy a nagyjából beszédgyűjteményből álló anyag között néhány elbeszélő jellegű szöveget is találunk. (Lk 4,2—13; 7,1—10; 7,18—23; 11,14—23; 11,29—32). Viszont az a feltételezés, hogy a Q-forrás teljes evangélium lett volna, egyáltalán nem bizonyítható. Valószínű, hogy már kezdetben a Q-forrás anyagának elrendezése tartalmi szempont alapján történt és annak létrejöttét az egyház gyakorlati céljai tették szükségessé. Pál apostol leveleiből tudjuk, hogy az apostoli korban az Úr mondásainak milyen irányadó tekintélyük volt (1Thess 4,15; 1Kor 7,10. 12. 25; 9,14; 11,23 kv.) Viszont ebből arra gondolhatunk, hogy nagyon korán jelentkezett az igény Jézus szavainak rögzítésére. E folyamat kezdete minden bizonnyal a palesztinai ösgyülekezet életébe nyúlik vissza. A mondásoknak csoportokba való elhelyezése a Q-forrásban azt mutatja, hogy a tartalmi szempont azért volt irányadó, mert valószínűleg az ilyen jellegű elrendezés állt legközelebb a gyülekezet céljaihoz. De az egésznek, mint önálló írásnak az elrendezését illetően más szerkesztési elvet nem tudunk felmutatni a Q-forrás esetében sem, mint amelyet Márknál is megtalálunk, s amely szerint Keresztelő Jánosról szóló beszámolóval kezdődött és a paruzia ill. utolsó ítélettel kapcsolatos szövegekkel fejeződött be.

Még ha el is fogadhatjuk azt a feltevést a Q-forrás anyagának mint egésznek a sorrendjét illetően, semmiféle általános érvényű megállapítást sem tehetünk a szó szerinti tartalommal kapcsolatban, mert egyszer Máténál (4,22 kv), máskor Lukácsnál (6,20 kv.) ismerhető fel az eredetibb hagyomány. Ez a körülmény, a fordítás változatok jelenlétével és a két evangélista gyakran éles különbözőségével (Mt 25,15 kv. par.

Lk 19,11 kv.) együtt gyakran azt a benyomást kelti, hogy Máté és Lukács különböző formájú Q-forrást használtak. Azonban ez is inkább a feltételek homályos világába vezet, mitsem segít a kérdés megoldásában.

Ha a Q-forrás irodalmi-történeti és irodalmi meghatározása komoly erőfeszítést igényel, van azonban egy pont, amelyet különösebben nem kell bizonyítanunk, s ez a szerző kérdése, mert határozottan állíthatjuk, hogy a szerző teljesen ismeretlen számunkra. Az a gyakran emlegetett feltételezés, hogy a szerző Máté apostol lett volna, Schleiermachersnél abból az erősen kérdéses értelmezésből eredt, amelyet Papiasnak Mátéval kapcsolatos tudósításáról adott. A Q-forrás valószínűleg Palesztinában keletkezett, mert hogy olyan gyűjteményt tartalmaz, amely Jézus szavainak szóbeli hagyománya érezhető hatását mutatja.

Ha a Q-forrás keletkezésének időpontját akarjuk megállapítani, itt már nem lehetünk olyan határozottak, s a sok feltevés és bizonyítékok figyelembevételével annyit mondhatunk, hogy nem keletkezhetett később, mint i.sz. 50—70. És milyen történelmi kapcsolatokat kell szem előtt tartanunk, hogy megérthessük e forrás keletkezésének körülményeit? Mivel a Q-forrás anyaga tárgykör szerint elrendezett mondásgyűjtemény, és mivel a passió-történet teljesen hiányzik, az irodalomtörténet már régebben azt állapította meg, hogy e gyűjtemény célja sokkal inkább didaktikai ill. katekétikai, amely a gyülekezet tagjainak vallásos és erkölcsi nevelésére szolgál a közösségi élet megerősítésére, mintsem misziói. A keresztény mozgalom alapvető fontosságú tétele a prédikálásban ugyanis a húsvéti hit volt. Ezért tekintetbe kell vennünk azt a tényt — állítja egy másik irányzat —, hogy a palesztinai gyülekezetben már nagyon korán kialakult a passiói kerügma, amelyet Pál apostol ismételt (1Kor 15,3 kv) s amely megváltói jelentőséget tulajdonít Jézus halálának. Ebben az esetben Jézus szavainak az összegyűjtése nem történhetett meg ennek a lényeges keresztény hitvallásnak (lásd még 1Kor 11, 25) a figyelmen kívül hagyásával. A kérdés teljes megoldásához talán E. Käsemann áll a legközelebb, amikor úgy véli, hogy a Q-forrás háttéré (Sitz im Leben) a legrégebbi keresztény gyülekezet, amely hitt a Megfeszített feltámadásában és az ő soraiban kereste és találta meg az utasításokat mind a missziói prédikálás, mind belső élete számára. A Q-forrás létét tehát annak a keresztény közösségi igénynek tulajdoníthatjuk, amely elszakadt a judaizmustól s próbálta megerősíteni a hitet Istenországa várható bekövetkezésében.

A kérdésnek ilyen beállítása elfogadhatóvá teszi, hogy hogyan keletkezhetett Jézus szavainak egy gyűjteménye passiói elbeszélés nélkül, azonban bebizonyosodott az is a Nag Hammadi papyrusok felfedezésével, amelyek a kopt nyelvű Tamás evangéliumát is tartalmazták, hogy ilyen jellegű irat, mint a Q-forrás nem volt egyedülálló abban a korban, amelyben keletkezett. Ez megerősítette annak a lehetőségét, hogy létezett egy beszédforrás. Mert habár Tamás evangéliuma sok tekintetben kapcsolatban áll a szinoptikusokkal, amikor gyakran idézi azokat, de ugyanakkor azzal a beszédforrással is kapcsolatot mutat, amely Jézus szavait tartalmazta s amely független a szinoptikusoktól, mint azokat megelőző hagyomány. Tamás evangéliuma mint irodalmi műfaj egyidős a Q-forrással, jóllehet anyaga egy későbbi fejlődési szakaszra mutat. Igaz, hogy Tamás evangéliuma nem mond nekünk semmi újat a Q-forrás eredetéről és irodalmi jellegéről, mégis egy olyan jelenséget igazol,

amely jellemző volt a hagyomány kialakulásának egy szakaszára, és amely nagy jelentőséggel bír a szinoptikus evangéliumok megértésében.

Ha teljes bizonyossággal tudjuk is igazolni, hogy Márk és a Q-forrás voltak Máté és Lukács alapvető forrásai, egy jelentős része azoknak — Máténak egyötöde és Lukácsnak több, mint egyharmada — még mindig megmagyarázatlan marad. Számos forrást próbáltak megjelölni a kutatás során, amelyből a két evangélista ezt a külön saját anyagot meríthette, de végül is a kritikai vizsgálat bebizonyította, hogy kevés lehetősége van annak, hogy Máté és Lukács más írott forrásokat használtak volna. Csupán a szóbeli hagyomány alapos vizsgálata, a formatörténet meglátásaival együtt, segítenek abban, hogy egészében megérthessük a szinoptikus evangéliumok kialakulását.

A formatörténet módszeres eljárása abból indul ki, hogy a keret, vagyis az az elbeszélő anyag, amely a szinoptikusokban összekapcsolja az egyéni történeteket, mondásokat, vagy mondáscsoportokat — másodlagos jelleggel bír. A keret szétválasztása a benne található hagyománytól megmutatja, hogy az elbeszélések igen sokszor önálló, egyedi történeteket képviselnek s még amikor ki is vannak bővíve, ami gyakori eset, akkor is könnyen fel lehet ismerni azokat. A beszédhagyomány ennek megfelelően szintén azt bizonyítja, hogy a beszédcsoportok másodlagosak. Ha az egyéni hagyomány eredeti formáját helyre tudjuk állítani a szinoptikus párhuzamok (parallel) nyomon követésén keresztül — már pedig ezt tudjuk —, akkor ez azt a lehetőséget is megmutatja, hogy miként tudjuk szétválasztani a hagyományegységek azon szövegeit, amelynek nincsenek párhuzamaik. Ez az elemző módszer, amelyet részben már az irodalomtörténet is eredményesen alkalmazott, segít az egyedi hagyományanyag irodalmi formák szerinti elrendezésében, és így nyomon követhetjük azokat abban a történelmi összefüggésben, amelytől formájukat nyerték.

Az a meglátás, hogy a népi hagyomány állandó szabályok szerint alakítja anyagát, az illető kor céljának, mint hatótényezőnek megfelelően, először tette lehetővé az evangéliumi hagyomány egységeinek elrendezését, illetve csoportosítását azok különböző formái szerint és ezáltal történeti értékeik felfedezését. Ez áll különösen az elbeszélő anyagra nézve, amelyet a passió-történettől eltekintve három osztályba sorolhatunk:

(1) Ide tartoznak az olyan elbeszélések, mint pl. a vakember meggyógyítása (Mk 8,22—26), amelyekben a csoda és annak megvalósulása áll az érdeklődés középpontjában, s amelyik Jézusban csupán csodatevőt lát.

(2) Ide azok a történetek tartoznak mint pl. a száradt kezű ember meggyógyítása szombat napon (Mk 3,1—5), amelyekben Jézus személye, az ő Istennel, törvénnyel stb. kapcsolatos helyzete játszik döntő szerepet.

(3) Végül van egy egész sor elbeszélés, amelyeket legendának, vagy mithosznak nevezhetünk, mint pl. Jézus megkeresztelése és átváltozása (Mk 1,9—11; 9,2—9).

A beszédhagyomány osztályozása kevés világos eredményt mutat fel, és némi határozottsággal a következő csoportokat különböztethetjük meg: példázatok (Mk 4,3—8); bölcsesség mondások (aranyszabály Lk 6,31); prófétai mondások (Lk 12,32; Mk 9,1); törvénnyel kapcsolatos álláspont (Mk 7,15); krisztológiai mondások (Mt 10,34).

Az evangéliumi hagyománynak irodalmi formáik alapján való csoportosítása által lehetővé válik meghatározni azokat az érdekeket, amelyek az egyéni formák és műfajok kialakulásához vezettek. Innen tovább mehetünk az ún. éléhelyzet (Sitz im Leben), a történelmi körülmények és a közösség szándékainak megismeréséhez. Ha ezt az eljárást a hagyományanyag elemzésével társítjuk, következő lépésként helyre tudjuk állítani azt a közösségi életformát, amelyben ezek a formák keletkeztek. Így világossá válik számunkra, hogy a legrégebbi keresztény gyülekezet központi érdeklődése és célja a megfeszített és feltámadott Jézusról való bizonyágtétevés volt (1Kor 15,3—5; ApCsel 10,38), és hogy a paradigmák (rövid példaszerű mondások), a Jézusról való elbeszélések és a passió-történet megfelelnek a prédikálás ez irányának. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy a közösségi életnek kettős irányú szükséglete volt: eligazítást adni a gyülekezet tagjainak saját életkörülményeik között (1Kor 7,10; 1Thess 4,15), és felkészíteni a közösséget ellenfeleivel való vitatkozásra (1Thess 2,15; Csel 3,12 kv.). Ennek megfelelően a beszéd-hagyomány, a vitatkozó párbeszédekkel együtt, a katekétikai és polémikai igénynek határozott jegeit és hatását hordozza magán. Az ősgyülekezetben teljes mértékben hiányzott a Jézus élete iránt való érdeklődés (életrajz), eltekintve bizonyos más vonatkozású utalásoktól (Mk 6,3).

Az újabb kutatás erősen megkérdőjelezi a formatörténetnek azt a korábbi meghatározását, hogy „a hagyomány kialakulásának folyamatát elsősorban a prédikálási igények határozták meg“. Ehelyett a hagyomány háttereként (Sitz im Leben) a keresztény iskola prédikálási, tanítási és missziói vállalkozását jelölte meg, kihangsúlyozván, hogy a „predikálás“ nem megfelelő megjelölése annak a szűztalajnak, amelyből a hagyomány kinőtt.

Ebben az összefüggésben részletesebben tárgyalhatjuk a szinoptikus hagyomány történetét, ha megtudunk válaszolni olyan kérdéseket, mint a szemtanúk, Jézus élete és tevékenysége, az őskereszténység története, és ezekből bizonyos következtetéseket tudunk levonni a hagyományra vonatkozóan. Mindamellett a formatörténet eredményei mutatják, hogy a szóbeli hagyomány nemcsak az írásba rögzítésnek volt elsődleges forrása, hanem döntő szerepet játszott ennek a legrégebbi anyagnak evangéliumokká való formálásában is. A régebbi forrásoknak az evangélisták általi használata kétségtelenül nemcsak abból állott, hogy azokat egyszerűen le-, ill. újraírták vagy megváltoztatták. A források szabad változatai forogtak közkézen, a keresztény gyülekezetekben ezeket az írott evangéliumszerű gyűjteményeket főként az istentiszteleti használaton keresztül ismerték s így megőrzésük vagy módosításuk nagyrészt az emlékezés segítségével történt, amelynek alapján azt is megérthetjük, hogy a még mindig élő szóbeli hagyomány hogyan hatott Máté és Lukács evangéliumaira.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ¹ Bruce, F. F.: *New Testament History*. Garden City, New York, 1972.
- ² Bultmann, R.: *The History of the Synoptic Tradition*, Nem York, 1968.
- ³ Dibelius, M.: *From Tradition to Gospel*. New York, 1935.
- ⁴ Fein, P., Behm, J., and Kümmel, W. G.: *Introduction to the New Testament*, New York—Nashville, 1966.
- ⁵ Fuller, R. H.: *A Critical Introduction to the New Testament*. London, 1966.
- ⁶ Peake's *Commentary on the Bible*. Revised Edition. London—New York, 1962.
- ⁷ Perrin, N.: *Rediscovering the Teaching of Jesus*. London—New York, 1967.
- ⁸ Perrin, N.: *The New Testament — An Introduction*. New York—Chicago, 1974.

BENKŐ ELEK

SZENTÁBRAHÁM RÉGI TEMPLOMA

Székelykeresztúr térségében a Nagykükküllő jelentős mellékvize a Gagy patak, melynek mentén a középkorban négy település alakult ki, Csekefalva, Szentábrahám, Andrásfalva és Gagy. Szentábrahám a Gagy vize alsó harmadánál fekszik, kihasználva az itt medenceszerűen kiszélesedő völgy földrajzi adottságait. A viszonylag kedvező fekvésű faluban épült fel a Gagymente egyetlen, közösen használt középkori temploma.

A reformáció után unitáriussá vált, évszázados épület nem maradt ránk. 1802-ben lebontották és anyagából a falu belterületén, új helyre épült a ma is álló unitárius templom.¹

A középkori templom helyét a Gagymente régészeti terepbejárása során találtuk meg, Szentábrahám északi szélén. A ma is *Templomföld*-nek nevezett, megszántott dombterazon köépületre utaló nagy, köves-habarcos foltot láttuk, melyben középkori téglá- és tetőcserepdarabokat, továbbá egy falfestménytöredéket gyűjtöttünk. A terasz peremén megbolygatott embercsontokat figyeltünk meg.

Terepbejárásunk tisztázta a középkori falu helyét is. A régi Szentábrahám helyét jelző edénycserepek a templomhely alatt, a Gagy patak jobb oldalát szegélyező lapályon kerültek elő. Közülük a legkorábbiak a 12. századra, a legkésőbbiek a 15. századra keltezhetők, ami azt jelenti, hogy a falu súlypontja a 15. század után — nyilván fokozatosan — mintegy 800—1000 méterrel délebbre tolódott.

Szentábrahámnak és templomának első, egyben egyetlen középkori említését az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben találjuk. Vyda nevű papja 1333-ban a két félévi részlet fejében hat szlavón báni dénárt, egy